

Indholdsfortegnelse

Indledning	1
DEL II	
1. McTaggarts teori om tid	
1.1 A og B serierne	2
1.2 Forandring forudsætter A-serien	3
1.3 McTaggarts paradoks	4
1.4 C-serien	6
1.5 Muligheden for fælles tidsserier	7
2. Lübcke's teori om statisk tid	
2.1 Tiden er en mulighedsbetingelse for det indentidslige	8
2.2 Tiden er den fjerde dimension	9
2.3 Menneskets kommunikation er retningsgivende for tiden	10
2.4 Dynamisk tid har statisk tid som fundament	11
2.5 Selvbevidstheden og den altomfattende tidsbevidsthed	12
DEL II	
3. Opsummering og diskussion af McTaggart og Lübckes tidsteorier	
3.1 McTaggarts tidsopfattelse	14
3.2 Sammenligning af McTaggarts og Lübckes tidsopfattelse	15
4. Gale og Lübckes tidsopfattelser m.h.t. rum og tid	
4.1 Lübcke om rum og tid	16
4.2 Gales distinktion mellem rum og tid	19
4.3 Diskussion af Lübcke og Gales tidsteori	22
5. Dynamisk og statisk tid	
5.1 Klawonns dynamiske tidsopfattelse	24
5.2 Klawonns kritik af den statiske tidsopfattelse	25
5.3 Diskussion af Klawonns og Lübckes tidsopfattelse	26
Konklusion	29
Litteraturliste	31

Indledning

I denne opgave vil jeg give en fremstilling af begrebet tid, samt de tidsopfattelser der er forbundet med tidsbegrebet. Jeg har valgt at tage udgangspunkt i J.M.E. McTaggarts værk *The Naure of Existence*, der i to kapitler redegør for hans tidsteori. Han foretager en distinktion af tiden i to kategorier, bestående af en A og B serie. Disse to tidsserier har indeholder et dynamisk og statisk aspekt af tiden. McTaggarts distinktion af tid i A og B serier, har opdelt den efterfølgende diskussion af tidsbegrebet i to lejre, bestående af fortalere for henholdsvis dynamisk og statisk tid.

Som fortaler for en statisk tid har jeg valgt at fokusere på Poul Lübcke. Således vil redegørelsen af McTaggarts teori om tid, blive efterfulgt af en fremstilling af Lübckes statiske tidsopfattelse, der afslutter første del af opgaven. Formålet med anden del af opgaven er at lave en sammenligning og diskussion af Lübckes statiske tidsopfattelse og den dynamiske tidsopfattelse. Det foregår ved at jeg sammenligner Lübcke med Richard Gale og Erich Klawonns dynamiske tidsopfattelser.

I anden del starter jeg med at give en uddybende redegørelse af Lübckes bestemmelse af her og nu som værende indeksikalske ord, hvilket giver indsigt i, hvorledes han opfatter forholdet mellem rum og tid. Det bliver fulgt op med en fremstilling af Gales skelnen mellem rum og tid, hvorefter jeg sammenfatter og præciserer de største forskelle mellem dem.

Dernæst går jeg nærmere ind på, om Lübckes teori om den firedimensionale rum-tid kan give en tilstrækkelig begrundelse for forandring. Kritikken af Lübcke baseres i denne forbindelse på, at der ikke tages hensyn til tidsoplevelsen og den personlige identitet, når forandringen udelukkende består i størrelser på firedimensionale tværsnit. Her vil jeg redegøre for Klawonns dynamiske tidsopfattelse, samt hans kritik af den statiske tidsopfattelse. Det har til formål at præcisere de punkter, der er indeholder de egentlige forskelle mellem den dynamiske og statiske tidsopfattelse. Afslutningsvis har jeg en diskussion af Lübckes og Klawonns tidsopfattelser, hvor jeg blandt andet forsøger at afklare, om Klawonns kritik af Lübckes tidsteori er holdbar.

DEL I

1. McTaggarts teori om tid

1.1 A og B serierne

McTaggart foretager i *Nature of Existence* en undersøgelse af begrebet tid med udgangspunkt i spørgsmålet, om noget eksisterende kan siges at *være i tid*? Gennem sin analyse af tidsbegrebet når han frem til svaret på dette spørgsmål som er, at intet eksisterende kan siges at *være i tid*. På trods af, at dette strider imod vores almindelige common-sense opfattelse af tid, så erklærer McTaggart, at tiden ikke har virkelig eksistens.

McTaggarts analyse af tid tager udgangspunkt i, hvorledes tiden prima facie viser sig for den menneskelige bevidsthed. Han skelner mellem to kategorier af tid, der tilsammen dækker over alle de måder hvorpå mennesket kan erfare begivenheder som værende i tid. Disse to kategorier kalder han for henholdsvis A og B serien, og de indeholder bestemmelserne ”fortid”, ”nutid” og ”fremtid”, og ”før” og ”efter”.¹

”It is clear, to begin with, that, in present experience, we never *observe* events in time except as forming both these series.”²

A-serien dækker over vores umiddelbare oplevelse af tid, hvor vi f.eks. siger om en begivenhed, at den er fremtidig, bliver nutidig og ender med at være fortidig. A-serien består således af det sprog, med hvilket vi kan karakterisere begivenheder i bestemmelserne fortid, nutid og fremtid. Dvs. at A-seriens egenskaber er dynamiske samt knyttet til alle hændelser, idet vi med enhver begivenhed eller hændelse, vi kender til, kan sige, at den enten er fortidig, nutidig eller fremtidig.

B-serien er statisk, idet dens relationer er permanente. Dette kommer til udtryk ved, at en begivenhed, der er før eller efter en anden begivenhed, altid vil være før eller efter denne begivenhed. B-serien kan altså kun beskrive en begivenhed som værende førend, samtidig med eller efter en anden begivenhed. Forholdet mellem begivenhederne ændre sig ikke i B-serien, fordi uanset hvordan eller hvornår vi oplever begivenhederne, så ændrer det ikke B-seriens permanente relationer.

McTaggart siger, at begge tidsserierne er essentielle for tidens begivenheder, således som disse viser sig i perceptionen, idet en begivenhed nødvendigvis involverer både et dynamisk og et statisk aspekt. Hvis en begivenhed f.eks. er fortidig, så er den også før eller efter en række andre begivenheder, således indeholder begivenheden. I erfaringen vil en begivenhed altid fremtræde som

---

¹ I den efterfølgende diskussion af McTaggarts teori om tidens paradoks har A-serien fået betegnelsen dynamisk, og B-serien statisk. Når jeg senere benytter betegnelserne dynamisk og statisk tid så har de betydningerne fra henholdsvis A og B serierne.

enten værende fortidig, nutid eller fremtidig, og disse dynamiske bestemmelser, vil altid stå i forhold til de statiske bestemmelser før og efter. Når han nu har gjort klart, hvordan tiden kan vise sig for perceptionen, så går han i gang med at undersøge, om disse foreliggende kendsgerninger om tiden er tilstrækkelige til at etablere tidens virkelighed.

1.2 Forandring forudsætter A-serien

McTaggart anser det for at være en kendsgerning, at tid indebærer forandring, "It would, I suppose, be universally admitted that time involves change."³ Han ser tid som noget, der bevæger sig fra fremtiden til nutiden og fra nutiden til fortiden. Når begivenheder bevæger sig gennem tid, så er der tale om tidslig tilblivelse. Derfor kan B-serien ikke være basis for forandring i tid, siger McTaggart. Relationerne før og efter er permanente, og de kan derfor ikke redegøre for, at en begivenhed kan "blive" fortidig eller ophøre, fordi begivenheden kun har en fikseret position i B-serien. Eller sagt på en anden måde: alle begivenhederne i B-serien er altid de samme, de kan ikke starte eller holde op med at være begivenheder.

Hvis B-serien alene skulle danne grundlaget for tid, så ville der ikke være nogen forandring. Forandring kan ikke forekomme, hvis tid udelukkende er funderet i B-seriens bestemmelser, idet førend, samtidig med og efter er relationer, der beskriver permanente forhold. Man kan illustrere B-seriens permanente relationer med følgende eksempel. Hitlers magtovertagelse er *førend* anden verdenskrig, og B-serien kan ikke andet, end at fastslå de eksisterende tidslige relationer fra magtovertagelsen til anden verdenskrig. B-serien indeholder ikke det nødvendige sprog, som på en tidslig måde kan beskrive ændringerne, der sker fra magtovertagelsen til anden verdenskrig. Hvis man udelukkende baserede tidens virkelighed på B-seriens bestemmelser, så var der ikke tale om forandring, når en begivenhed går fra at være fremtidig til at være fortidig.

De eneste karakteristika i en begivenhed, der kan ændres, er A-seriens bestemmelser som består af fortid, nutid og fremtid.

"But what characteristics of an event can change? It seems to me that there is only one class of such characteristics. And that class consists of the determinations of the event in question by the terms of the A series."⁴

A-serien indeholder således de nødvendige bestemmelser, til at beskrive de ændringer, der skete i Tyskland da Hitler kom til magten. Efter magtovertagelsen så *bliver* anden verdenskrig en realitet,

² J.M.E. McTaggart: *The Nature of Existence* s.11

³ J.M.E. McTaggart: *The Nature of Existence* s.11

⁴ J.M.E. McTaggart: *The Nature of Existence* s.13

idet den fra at være fremtidig ændrer sin tidslige bestemmelse, således at magtovertagelsen bliver nutidig. Derfor afviser McTaggart, at man kan betragte B-serien som den eneste virkelige serie, og at A-serien kun har en subjektiv betydning. Kort sagt så indebærer McTaggarts syn på tid, at hvis der ikke var forandring, så var der ingen tid.

Man kan dog ikke beskrive tid, uden at gøre brug af både A og B serien, fordi B-serien er en tids serie. Den er en tidsserie fordi, at *før* og *efter* er tidslige relationer, idet enhver begivenhed står i relation til andre begivenheder, som værende før eller efter disse begivenheder. B-serien ikke dækker over forandring.

På et hvilket som helst tidspunkt er der forskellige A-serier, fordi begivenhederne i den ene situation aldrig er tilstede i den anden. McTaggart siger, at der ikke kan være tid uden A-serien, og hvis man afviser A-serien, så afviser man også forandringen.

”My contention is that if we remove the A series from the *primâ facie* nature of time, we are left with a series which is not temporal, and which allows change no more than the series of latitudes does.”⁵

Hvis noget er i tid, så er det i A-serien, og hvis der ikke var nogen A-serier, så ville der heller ikke være nogen B-serier med tidslige relationer. McTaggart mener nu at have påvist at tid ikke kan være virkelig, uden at A-serien også er virkelig.

1.3 McTaggarts paradoks

Efter at McTaggart har slået fast, at der ikke kan være nogen tid, hvis der ikke også er A-serier, så fortsætter han med at argumentere for, at A-serien ikke kan eksistere, og tiden som en konsekvens heraf heller ikke kan være virkelig.

McTaggart bestemmer fortid, nutid og fremtid som relationer, og hvis f.eks. fortid i sandhed skal siges at være fortid, så må fortiden stå i relation til noget. Det som A-seriens bestemmelser står i relation til er nødvendigvis *uden for* tidsserien, fordi hvis relationerne kun var relationer til noget indenfor tidsserien, så ville de ikke kunne forandres.

”For the relations of the A series are changing relations, and no relations which are exclusively between members of the time series can ever change.”⁶

Kort sagt, så afhænger en A-serie af relationer uden for A-serien. Dette noget, der er udenfor A-serien, kan ikke selv være i tiden, men det skal stadig være sådan, at dets forskellige relationer afgør andre forhold af relationerne som værende fortid, nutid og fremtid.

⁵ J.M.E. McTaggart: *The Nature of Existence* s.15

McTaggart's paradoks forudsætter, at enhver begivenhed indeholder relationerne fortid, nutid og fremtid. Disse relationer indgår med nødvendighed i alle begivenheder, da en begivenhed uden alle tre bestemmelser ikke kan give en fyldestgørende beskrivelse af forandring. Kernen i paradokset udgøres af, at relationerne fortid, nutid og fremtid er inkompatible med hinanden, idet de gensidigt udelukker hinanden. Enhver begivenhed indeholder med nødvendighed fortid, nutid og fremtid, men en begivenhed kan ikke både være fortidig, nutidig og fremtidig, fordi de som sagt er inkompatible med hinanden. A-seriens tidslige bestemmelser er således inkompatible, selv om enhver begivenhed indeholder dem alle tre. Paradokset er stadig gældende, hvis fortid, nutid og fremtid ses som egenskaber ved begivenheder frem for relationer. Når fortid, nutid og fremtid er egenskaber ved en begivenhed, så er de også gensidigt inkompatible med hinanden, og således dækker paradokset både over en begivenheds relationer eller egenskaber.

Den umiddelbare kritik af dette paradoks har McTaggart også svar på. Denne kritik går ud på, at der ikke er nogen modsigelse, hvis en begivenhed er fortidig, nutidig og fremtidig *successivt*. Men denne kritik afviser han, fordi selv om de er successive, så er de fortidige, nutidige og fremtidige i relation til bestemmelser, som også enten er fortidige, nutidige eller fremtidige. Således bliver modsigelsen rykket hen til en ny modsigelse af anden orden, hvilket medfører, at man ender i en uendelig regres. Man kan ikke begrunde A-seriens bestemmelser ved at henvise til en A-serie af anden orden for så derefter at begrunde denne A-serie på samme måde.

Argumentationen i McTaggart's paradoks forudsætter, at ethvert begreb, der indeholder en modsigelse, ikke kan være udtryk for en sandhed om virkeligheden. A-seriens modsigelse er således grundlag nok for McTaggart til at erklære tid som ikke værende virkelig.

”The reality of the A series, then, leads to a contradiction, and must be rejected. And, since we have seen that change and time require the A series, the reality of change and time must be rejected.”⁷

Sagt på en anden måde, så er forandring og tid afhængig af A-serien, og derfor afvises tiden som værende virkelig. B-serien afvises også, fordi den som før nævnt, også er afhængig af tid, derfor er der slet ingen ting, der er i tid. For at forstå logikken i McTaggart's argumentation er det vigtigt at lægge mærke til, at den foregår indenfor begrebsområdet, hvor tid og virkelighed forsøges kædet sammen og ikke indenfor den subjektive bevidstheds begrebsområde.

1.4 C-serien

---

⁶ J.M.E. McTaggart: *The Nature of Existence* s.19

Selv om McTaggart mener at have bevist, at A-serien ikke er virkelig, så anser han det som en kendsgerning, at man ved introspektion kun kan have tidlige oplevelser. At A-serien ikke kan være virkelig, og at al menneskelig perception er i tid, er to modstridende kendsgerninger. Derfor konkluderer han, at vores tidsoplevelse nødvendigvis er forbundet med tilstedeværelsen af fejlagtig perception.

”It does not seem to me that there is any immediate certainty of the reality of time. It is true, no doubt, that we perceive things as in time, and that therefore the unreality of time involves the occurrence of erroneous perception.”⁸

Således er der ikke nogen umiddelbar sikkerhed om tidens virkelighed, idet alle vores oplevelser er tidlige. Hvis oplevelserne er tidlige, så er de illusoriske, og A-serien, der er knyttet til alle erfaringsmæssige oplevelser, er derfor ikke virkelig. McTaggart siger, at på trods af, at oplevelsen af tid er illusorisk, så kan det vi oplever være en virkelig serie. Denne virkelige serie, der på en eller anden måde ligger bagved den oplevede tidsserie, kan være årsagen til den fejlagtige oplevelse af tid.

”It is possible that, whenever we have an illusory experience of a time-series, we are observing a real series, and that all that is illusory is the appearance that it is a time-series.”⁹

Han taler her om en ikke tidlig serie, som han kalder C-serien. En sådan C-serie eksisterer, når en tids serie viser sig for perceptionen. Hvis man antager, at der eksisterer en C-serie, så består den perceptionsmæssige illusionen i, at man påfører A-seriens betydning på C-serien. Dette vil så få C-serien til at fremtræde som en B-serie, fordi relationerne i C-serien så vil vise sig som ”før” og ”efter” relationer. Men det er ikke tidlige relationer, idet C-serien ikke er en tidsserie.

C-serien kan være virkelig, mens A og B serierne kun kan være tilsyneladende. McTaggart siger nemlig, at den virkelige C-serie og den tilsyneladende A-serie skal være givne separat og uafhængige, hvis oplevelsen af tid skal finde sted. B-serien kan derimod udledes fra C og A serien. Hvis der er en C-serie, så vil det også vise sig, at vores oplevelse af tidsserierne ikke kun består af den rene illusion, siger han.

”Through the deceptive form of time, we shall grasp some of the true relations of what really exists.”¹⁰

---

⁷ J.M.E. McTaggart: *The Nature of Existence* s.22

⁸ J.M.E. McTaggart: *The Nature of Existence* s.27

⁹ J.M.E. McTaggart: *The Nature of Existence* s.30

¹⁰ J.M.E. McTaggart: *The Nature of Existence* s.31

Eksistensen af en C-serie betyder således, at oplevelsen af en fejlagtig tidsserie kan give indsigt i de virkelige relationer i en serie, der ikke er tidslig. Hvis man fjernede A-seriens bestemmelser fra den statiske B-serie, så ville der stadig være en C-serie, der ikke er tidslig, men som alligevel har statiske relationer. Men disse relationer er ikke retningsbestemte, idet det er A-serien der giver tiden en retning. Det er således C-serien, der sammen med A-serien udgør tidsoplevelsen.

C-serien indeholder som sine egenskaber, alt det der viser sig for os som en begivenhed i tid. Og C-serien vil, ifølge McTaggart, indeholde virkeligheden i samme orden, som begivenhederne er struktureret i med relationerne ”før” og ”efter”.

McTaggart anser C-serien som en afspejling af noget virkeligt og tidløst. Et eksempel på en sådan tidløshed er, at en periode, vi opfatter som fortid i B-serien, i virkeligheden er tilstede i C-serien som et tidløst element. McTaggart fremhæver, at teorien om C-serien er baseret på, hvorledes vi oplever og erkender tid, og som før nævnt så kan man ikke opleve noget uden at det *er i* tid, hvilket C-serien netop ikke er. Det vi oplever er virkeligt, men når disse oplevelser tillægges betydninger for bevidstheden, så bliver perceptionen fejlagtig. Sagt på en anden måde, så ser vi virkeligheden sådan, som den egentlig er, men vores perception og erkendelse har ikke de kvaliteter eller egenskaber, der er nødvendige for, at oplevelsen bliver korrekt i henhold til den egentlige virkelighed.

1.5 Muligheden for fælles tidsserier

På trods af, at McTaggart har erklæret tiden ikke er virkelig, så kommer han også ind på spørgsmålet om flere individer kan have fælles tidsserier. Foreløbig har han kun bevist tilstedeværelsen af tidsoplevelser, om end fejlagtige, så eksisterer de som virkelige oplevelser. McTaggart forsøger nu at bevise, at tidsoplevelserne er fælles for flere individer, således at man meningsfuldt kan tale om tiden som et universelt fænomen.

”There is, on our theory, no time-series, for nothing is in time. There is no series of events, but a timeless series of misperceptions which perceive a series of timeless existents as being in time.”¹¹

Her kommer McTaggart ind på muligheden for, at flere individer kan have en fælles tidsserie. Han her henviser til den fælles fejlagtige oplevelse af tid, der til trods for sin fejlagtighed er udtryk for at vi perciperer virkelige genstande.

---

¹¹ J.M.E. McTaggart: *The Nature of Existence* s.273

Hvert enkelt individ har sin egen oplevelse af tid, dvs. flere individer ikke kan have den samme oplevelse. Men det som oplevelsen er af, kan være det samme for flere individer. Det, der er genstand for et individs oplevelse, kalder McTaggart en inkluderende serie.¹² En inkluderende serie er forskellig hos hvert enkelt individ, hvis tidsoplevelsen har forskellige genstande hos hver enkelt. De inkluderende serier er ens for flere individer, hvis deres perception er rettet det samme sted hen. Som eksempel på en inkluderende serie kan nævnes den fælles tidsoplevelse for en gruppe mennesker, der sidder i en biograf, i den periode det tager at vise en film. Der er altså ikke tale om de subjektive forskelle i tidsoplevelser, hvor f.eks. en time kan opleves med forskellig varighed hos forskellige individer.

”But they have, as their respective C-series, *correspondent* inclusion series, for all inclusion series correspond to one another. And this will give us a common time-series which will be, like the time-series in each self, a *phenomenon bene fundatum*.”¹³

To individers oplevelser af en tidsserie har i deres C-serie en korresponderende inkluderende serie. En periode i to forskellige tidsserier vil korrespondere, hvis de indeholder den samme mængde af indhold af perioden. Selv om tidsoplevelsen er fejlbehæftet, så kan den benyttes i argumentationen om fælles tidsserier. McTaggart kalder tidsoplevelsen for et *phenomenon bene fundatum*, dvs. at oplevelsen af tidsfænomenet kan siges at udgøre et godt grundlag. Når tidsoplevelsen er et godt grundlag, skal det forstås i den forstand, at tidsoplevelsen udgør et tilstrækkeligt grundlag til, at man kan tale om C-serien. C-serien er altså virkelig og A og B serien er kun tilsyneladende. På trods af, at McTaggart har erklæret tiden som værende ikke virkelig, så har han taget højde for, at alle oplevelser er i tid, og at vi oplever fælles tidsserier.

2. Lübcke's teori om statisk tid

2.1 Tiden er en mulighedsbetingelse for det indentidslige

Poul Lübcke fremstiller i bogen *Tidsbegrebet et metafysisk essay* en alternativ løsning på McTaggarts paradoks. Lübcke er fortalende for en statisk tidsopfattelse, hvor bevægelse og forandring er forenelige med B-serien, der indeholder de statiske bestemmelser ”førend”, ”samtidig med” og ”efter”. Men før jeg går i gang med, hvordan Lübcke redegør for forandring i en statisk tidsopfattelse, så vil jeg se nærmere på hans argumentation om tidens eksistens.

Tiden er, ifølge Lübcke, ikke en entitet i sig selv, men derimod forudsætningen for, at en begivenhed kan beskrives med relationerne førend, samtidig med og efter. Tiden er således ”...en

¹² På engelsk: *inclusion series*

mulighedsbetingelse for det indentidslige.”¹⁴ Det indentidslige består af en række entiteter, som f.eks. begivenheder, ting, levende væsener, brugsgenstande og lignende, hvilke man kan til eller fraskrive eksistens. Det der giver disse indentidslige entiteter mening er, at de er i tid og derfor også har tidslige forhold til hinanden. Når tiden muliggør eksistensen af det indentidslige, så medfører det, at tiden selv ikke er en entitet på linie med de indentidslige entiteter. Tiden udgør, ifølge Lübcke, de metafysiske rammer for, hvad der kan eksistere.

”Tiden er en kreds af gensidigt afhængige mulighedsbetingelser, der sætter rammer for, hvad det i det hele taget vil sige, at der eksisterer noget indentidsligt.”¹⁵

En indentidslig begivenhed har som egenskab, at den er førend, samtidig med eller efter andre begivenheder. Lübcke kalder det for et metafysisk nødvendigt træk ved indentidslige begivenheder, at de står i relation til B-seriens bestemmelser førend, samtidig med og efter. Idet tiden kun eksisterer som en mulighedsbetingelse, så ville der slet ikke være nogen tid, hvis der ikke var noget indentidsligt. Derfor viser tiden sig kun i de tidslige relationer, der udgøres af B-seriens statiske bestemmelser.

2.2 Tiden er den fjerde dimension

Lübcke tilslutter sig McTaggarts argumentation om A-seriens modsigelse, hvilket Lübcke sammen med McTaggart mener medfører, at den dynamiske tidsopfattelse nødvendigvis fører til paradokser. Men han afviser, at forandring forudsætter A-serien. Så fremfor at erklære tiden som ikke værende virkelig, så giver Lübcke en begrundelse for forandringen ud fra en statisk tidsopfattelse. Således er Lübcke afvisende overfor McTaggarts synspunkt, at A-serien er den fundamentale tidsserie, og at B-serien kun er sekundær i forhold hertil. Ifølge Lübcke, er dynamisk tid ikke udtryk for objektive træk ved virkeligheden, hvilket også betyder, at den dynamiske tids bestemmelser ikke kan udgøre fundamentet for forandring. Og Lübcke tager konsekvensen heraf ved at sige, at forandring ikke er i tiden, dvs. at hverken A eller B serien kan siges at indeholde forandring.

Lübcke benytter en helt anden fremgangsmåde end McTaggart, når han begrunder forandringens virkelighed. Han taler om forandring som en fjerde dimension, der supplerer de tre rumlige dimensioner. Det gør han med henblik på at beskrive forandring neutralt i forhold til tiden.

---

¹³ J.M.E McTaggart: *The Nature of Existence* s.274

¹⁴ Poul Lübcke: *Tidsbegrebet* s.118

¹⁵ Poul Lübcke: *Tidsbegrebet* s.62

”Tiden er ikke en særlig form for forandring. I stedet opfattes den i overensstemmelse med det statiske tidsbegreb som en *fjerde dimension*, der supplerer de tre rumlige dimensioner: Længde, højde og dybde.”¹⁶

Han eksemplificerer dette ved at henvise til en isgletscher, som har tre rumlige dimensioner, der består af længde, højde og dybde. Men fremfor at kalde isgletscheren for en tredimensional entitet, så ”...kan vi opfatte *tiden som en fjerde dimension* og referere til isgletscheren som en fire-dimensional entitet.”¹⁷ Lübcke bruger en isgletscher som eksempel, fordi den ændrer sig i størrelsen eller med hans egne ord: isgletscheren ændrer sin rumlige form. Pointen er, at tiden bliver beskrevet som en dimension, og så forandrer isgletscheren sig ikke igennem en A eller B-serie, i stedet beskrives forandringen ud fra de fire dimensioner. Det giver mulighed for en tidsneutral beskrivelse af isgletscheren ud fra en fire dimensional geometri, hvor den fjerde dimension supplerer de tre andre rumlige dimensioner. Disse fire dimensioner kan nu betragtes som *en* entitet, der til forskellige tidspunkter har forskellige størrelser. Herved mener Lübcke at have elimineret den dynamiske tid fra forandringen. Før indførelsen af den fjerde dimension, så ændrede isgletscheren sin tre dimensionale form fra et tidspunkt til et andet. Men med den fjerde dimension er det blevet muligt at tale om et fire-dimensionalt tværsnit i en fire-dimensional rum-tid, der på tidsneutral måde kan have forskellige størrelser.

”De fysiske hændelser kan da opfattes som fire-dimensionale tværsnit, der i en tidsneutral forstand blot *er* førend, samtidige med eller efter hinanden.”¹⁸

Fremfor at beskrive forandring som objekter, der ændrer sig i tiden, så mener han, at man kan kalde objekterne for en fire-dimensional entitet, der blot er på en tidsneutral måde. Begivenhederne er førend, samtidige med eller efter hinanden på en måde, som er tidsligt neutralt over for skellet mellem fortid, nutid og fremtid.

2.3 Menneskets kommunikation er retningsgivende for tiden

Udover at den statiske tidsopfattelse fuldt ud kan redegøre for forandring, så hævder Lübcke også, at den kan godtgøre, at tiden har en retning. Han siger, at tiden har en retning indenfor rammerne af en statisk tidsserie. Men han udelukker, at tidens retning er forbundet med fysiske processers irreversibilitet, idet denne irreversibilitet er et tilfældigt træk ved den fysiske virkelighed.

¹⁶ Poul Lübcke: *Tidsbegrebet* s.76

¹⁷ Poul Lübcke: *Tidsbegrebet* s.77

¹⁸ Poul Lübcke: *Tidsbegrebet* s.79

Lübcke tager udgangspunkt i den menneskelige kommunikation, når han begrundet tidens retning. Mere præcist så benytter han sig af spørgsmål-svar-logikken, fordi han mener denne logik indeholder en intrinsisk retningsbestemthed. I en samtale situation indgår der en række begivenheder, der logisk set hænger sammen med en tidslig retning. Det er en logisk nødvendighed ved et spørgsmål, at det kommer *førend* svaret.

”Spørgsmål og svar udgør en begivenhedsrække, hvor den tidslige rækkefølge er et definerende træk ved rækken.”¹⁹

Han kalder denne sammenhæng mellem spørgsmål og svar for en logisk begrundet irreversibilitet, der giver kommunikationen en tidslig retning. Han kæder derefter de sproglige begivenheder sammen med ikke-sproglige begivenheder. Denne sammenkædning er mulig, da de sproglige begivenheder er samtidige med en række ikke-sproglige begivenheder. De ikke-sproglige begivenheder er retningsneutrale, men de står i et tidsligt forhold til de sproglige begivenheder. Med retningsneutrale begivenheder mener Lübcke, at de indeholder den statiske tids bestemmelser: ”førend”, ”samtidig med” og ”efter”. Dette betyder, at det er menneskets aktivitet, der giver tiden en retning, og hvis der ikke var sådan en aktivitet, så ville tid være uden retning.

Der er et tidsligt forhold mellem de retningsneutrale ikke-sproglige begivenheder og de retningsbestemte sproglige begivenheder, siger han. De sproglige begivenheders rettethed kan derfor overføres til de ikke-sproglige begivenheder.

”Da der i begge tilfælde er tale om en tidslig orden, og da retnings-neutralitet ikke udelukker, men netop er neutral overfor rettethed, så vil de sproglige begivenheders rettethed direkte overføres til de ikke-sproglige begivenheder.”²⁰

Denne argumentation kan man så udvide til at gælde andre menneskelige aktiviteter. Lübcke forudsætter, at alle begivenheder kan indordnes under den statiske tids bestemmelser, og hvis de sproglige begivenheder har tidslig retning, så er denne retning også gældende for alle andre begivenheder. Ud fra ovennævnte argumentation kan Lübcke så konkludere, at når menneskelige aktiviteter har en tidslig retning, så medfører det, at disse aktiviteter også er retningsbestemte ”før og efter alt andet i universet, hvilket gør, at det er meningsfuldt at tilskrive samtlige processer i tiden en tidslig retning.”²¹

2.4 Dynamisk tid har statisk tid som fundament

¹⁹ Poul Lübcke: *Tidsbegrebet* s.106

²⁰ Poul Lübcke: *Tidsbegrebet* s.107

²¹ Poul Lübcke: *Tidsbegrebet* s.109

Som nævnt, så tilslutter Lübcke sig McTaggart m.h.t., at A-serien indeholder en modsigelse, og at denne modsigelse består i, at en begivenhed indeholder inkompatible bestemmelser, der fører til en uendelig regres.²² Lübcke anser A-seriens modsigelse som begrundelse nok i sig selv, til at afvise den dynamiske tidsopfattelse til fordel for en statisk tidsopfattelse. En statisk tidsopfattelse indeholder nemlig ingen modsigelse. Lübcke siger, at A-seriens modsigelse kan elimineres, hvis man ordner begivenhedernes dynamiske bestemmelser i henseende til en statisk tidsrække.

Han funderer den dynamiske tid i en statisk tidsrække, ved at sige, at fortid, nutid og fremtid er værensmåder, idet de viser, hvorledes en begivenhed kan eksistere. Sagt på en anden måde, så er fortid, nutid eller fremtid betegnelser for træk ved de indentidslige begivenheder. Derudover er tiden, som før nævnt, en mulighedsbetingelse for det indentidslige, hvilket betyder at tiden ikke kan eksistere som en entitet, på linie med de indentidslige entiteter. Det er ud fra disse forudsætninger, at Lübcke gør B-serien til fundament for A-serien. McTaggarts paradoks er baseret på, at en begivenhed kun kan være fortidig, nutidig eller fremtidig på et og samme tidspunkt.²³ Lübcke fjerner nu A-seriens modsigelse ved at sige, at fortid, nutid og fremtid forudsætter de statiske begreber om førend, samtidig med og efter, i stedet for fortid, nutid og fremtid. Modsigelsen opstår kun når de dynamiske bestemmelser forekommer på samme tidspunkt, men Lübcke har jo elimineret tiden som entitet og gjort den til en mulighedsbetingelse. Begivenhedernes dynamiske bestemmelser kan således ordnes ud fra en statisk tidsrække. Han undgår derfor den dynamiske tids modsigelse, fordi han siger at den dynamiske tid har den statiske tid som sin forudsætning. Kort sagt, så baseres begivenhedernes fortidighed, nutidighed og fremtidighed i den statiske tids bestemmelser. Det udtrykker Lübcke på følgende måde:

”...en begivenhed har værensmåden *fremtidighed*, tidsneutralt FØREND den har værensmåden *nutidighed*, ligesom den har værensmåden *nutidighed*, tidsneutralt FØREND den har værensmåden *fortidighed*.”²⁴

Han benytter her den statiske bestemmelse førend til at indordne de dynamiske bestemmelser fortidighed, nutidighed og fremtidighed under en statisk tidsrække. Lübcke mener, at dette er grundlag for en modsigelsesfri forklaring af det tidslige forhold mellem fortid, nutid og fremtid.

2.5 Selvbevidstheden og den altomfattende tidsbevidsthed

²² Jf. afsnit 2.2 Tiden er den fjerde dimension

²³ Jf. afsnit 1.3 McTaggarts paradoks

²⁴ Poul Lübcke: *Tidsbegrebet* s.121

Når begivenhedernes dynamiske bestemmelser indordnes under en statisk tidsrække, så er begivenhedernes indhold som en konsekvens heraf tidsneutrale overfor skellet mellem fortid, nutid og fremtid. Derfor skal Lübcke også redegøre for, hvordan han skelner mellem fortidig, nutidig og fremtidig eksistens. Dette er nødvendigt, idet begivenhederne er tidsneutrale, og der er endnu intet kriterium for om de er fortidige, nutidige eller fremtidige. Dette kriterium for de dynamiske bestemmelser finder han ved at fokusere på, hvordan man erfarer, at noget opnår nutidig eksistens. En begivenheds nutidige eksistens opstår i den menneskelige selvbevidsthed, fordi, når man erfarer en hændelse, så er man klar over at der eksisterer en erfaring af hændelsen.

”...i selvbevidstheden har jeg en *direkte tilgang til mine mentale hændelsers træden i nutidig eksistens.*”²⁵

Det er selvbevidstheden, der gør, at man kan forholde sig til, at man eksisterer som fortolkende og erfarende person. Disse mentale hændelser træder i nutidig eksistens, når de er samtidige med eksterne begivenheder, idet de to samtidige begivenheder (selvbevidstheden og begivenheden) bliver nutidige på samme tid.

Han fortsætter argumentationen med at sige, at selvbevidstheden er en del af en altomfattende tidsbevidsthed, fordi tidserfaringen er åben for alle begivenheders fortidighed, nutidighed og fremtidighed. Den afgørende pointe i argumentet om selvbevidstheden som en altomfattende tidsbevidsthed er, at der ikke er tale om en oversættelse eller reduktion af A-serien til B-serien. Lübcke hævder, at fordi mentale hændelser er samtidige *og* nutidige, så er det netop *ikke* en reduktion af det dynamiske tidsbegreb til det statiske.

”Kun fordi X og min mentale hændelse både er *samtidige* og *nutidige*, kan jeg benytte mit kendskab til den mentale hændelses nutidighed som kriterium på X’s nutidighed.”²⁶

Lübcke kan således vha. selvbevidstheden tilordne de dynamiske bestemmelser i den statiske tid, og således er der ikke tale om en reducering af A-serien til B-serien.

Selvbevidstheden udgør en del af en tidsbevidsthed, som har en umiddelbar forbindelse til alt i det tidslige kosmos. Det tidslige kosmos består af andre personer, der også har en tilsvarende selvbevidsthed. Disse personer ”...indfører sig i en kosmisk, objektiv allerede givet fortid-nutid-fremtid.”²⁷ Denne kosmiske dimension baseres på alle menneskers bevidsthed om tid. Dette

²⁵ Poul Lübcke: *Tidsbegrebet* s.127

²⁶ Poul Lübcke: *Tidsbegrebet* s.128

²⁷ Poul Lübcke: *Tidsbegrebet* s.131

fællesskab af tidsbevidsthed kan altså siges at være garant for, at begivenheder altid vil kunne klassificeres som fortidige, nutidige eller fremtidige.

DEL II

3. Opsummering og diskussion af McTaggart og Lübckes tidsteorier

3.1 McTaggarts tidsopfattelse

McTaggart mener, at han med A og B serien har givet en fuldstændig beskrivelse af tiden således, som den tager sig ud for erfaringen. Derfor kan man med et vist forbehold sige, at A-serien er fænomenologisk begrundet, og at den giver det nutidige eller det bevægende nu, en privilegeret ontologisk status. Ud fra McTaggarts argumentation kan man konkludere, at tiden lokaliseres i A-serien udelukkende vha. nuets bevægende perspektiv. B-serien kan siges, at have den funktion, at den gør det muligt at lokalisere ethvert nu ud fra relationerne før og efter således, at tiden fremstilles som en transitiv og asymmetrisk relation af tidspunkter. Med et vist forbehold kan man sige, at McTaggarts tidsopfattelse på denne baggrund dynamisk, idet han på trods af at erklære tiden som ikke værende virkelig siger, at forandring ikke er mulig uden en A-serie. Udover at forandring kræver en A-serie, består den dynamiske tidsopfattelse i, at B-serien er sekundær til A-serien, samt at tidslig tilblivelse opfattes som værende intrinsisk til alle begivenheder. Dette stemmer også overens med McTaggarts tidsteori, der er indeholdt i af A og B serierne. Men det er McTaggarts begrundelse for tiden som ikke værende virkelighed, at han adskiller sig fra de fleste andre A-teoretikere. Denne erklæring betyder, at McTaggart ikke kan betegnes som en decideret A-teoretiker. Mere præcist er det i synspunktet, hvori tidsoplevelsen er fejlagtig eller ufuldstændig, at han adskiller sig fra den dynamiske tidsopfattelse.

Den illusoriske tidsoplevelse kommer af, at den er en afspejling af den virkelige og tidløse C-serie. Tiden har ikke objektiv eksistens, fordi tids fænomenet er en bevidsthedsmæssig konstruktion, som opstår på grund af perceptionens ufuldstændighed. Når C-serien udelukkende indeholder tidløse permanente relationer, så har den også ligheder med en statisk tidsserie, idet den også indeholder består af permanente relationer. Spørgsmålet er så om McTaggart fremfor, som ovenfor nævnt, kan betegnes som A-teoretiker, i stedet kunne siges at være B-teoretiker? Det er der dog ikke grundlag for, da C-serien ikke er en tidsserie men en retningsløs række af tidløse elementer. C-serien kan heller ikke forklare forandring, som ifølge McTaggart er udelukkende findes i A-serien. Det er netop denne opfattelse af forandringen som iboende i A-serien, der adskiller A og B teoretikerne.

3.2 Sammenligning af McTaggarts og Lübckes tidsopfattelse

I overensstemmelse med ovennævnte forskel mellem A og B teoretikere, så kan forskellen mellem McTaggart og Lübcke kan i grove træk opsummeres i McTaggarts påstand, at forandring forudsætter A-serien, og Lübckes påstand, at forandring kan forklares udelukkende vha. B-serien. Men som vi i de følgende afsnit skal se, så kan begge disse måder at forklare forandring på udsættes for alvorlig kritik, og en stillingtagen til, hvilke af disse tidsopfattelser er at foretrække, er derfor heller ikke nogen nem sag.

Lübcke accepterer McTaggarts argumentation, når det gælder A-seriens modsigelse, idet de begge er enige om, at A-seriens bestemmelser er inkompatible med hinanden, og at enhver begivenhed nødvendigvis indeholder dem alle. Men de har ret så forskellige synspunkter på, hvorledes A-seriens modsigelse hænger sammen med deres tidsopfattelse i helhed. McTaggart siger, at A-seriens relationer må være relationer til noget udenfor tidsserierne, nemlig C-serien. Hvorimod Lübcke siger, at A-seriens bestemmelser kan tilordnes en statisk tidsrække, som udgør en fjerde dimension, der supplerer de tre andre rumlige dimensioner. Både C-serien og Lübckes fjerde dimension er statiske, men udover det, har de ingen ligheder med hinanden. Lübckes statiske tidsrække indeholder nemlig begivenheder, som er ordnet under bestemmelserne førend, samtidig med og efter, hvorimod C-serien består af tidløse bestemmelser.

Som det er fremgået af redegørelsen af McTaggart og Lübcke, så er det tydeligt, at de har forskellige meninger om hvorledes man begrunder forandring. Når forandringen forklares ud fra et tidsligt perspektiv fremstår der en række forskelle mellem McTaggart og Lübcke, og som sagt, kan disse forskelle siges at repræsentere skellet mellem den dynamiske og statiske tidsopfattelse. En af disse forskelle består i den betydning, der tillægges selve tidsoplevelsen. Lübcke mener, at et objekts ændring i størrelse kan forklares på en tidsneutral måde ved at henvise til forskellige størrelser i et firedimensionalt tværsnit. Således er det ikke nødvendigt med en nærmere uddybning af den erfarede tid, for at give en fuldstændig redegørelse for forandringen. Hvorimod McTaggart anser det som en nødvendighed, at forandring og menneskets perception hænger sammen, idet forandring kræver tid og bevidstheden er defineret som værende tidslig.

Når det gælder spørgsmålet om tidens eksistens, så er der en lighed mellem McTaggart og Lübcke. De kan begge siges, at være enige om, at tiden ikke eksisterer som en entitet. Ifølge McTaggart har tiden ikke nogen eksistens i sig selv, idet tidens ontologiske væren er udelukkende baseret på menneskets fejlagtige perception. Derfor er tiden i sig selv ikke en entitet, men en

afspejling af noget permanent, nemlig C-serien. Hos Lübcke eksisterer tiden heller ikke i sig selv, som en entitet, fordi den er en mulighedsbetingelse som udgør de metafysiske rammer for hvad der kan eksistere.

McTaggart og Lübcke adskiller sig også når det gælder begrundelsen for, at flere individer kan have en fælles oplevelse af tid. De har dog hvert sit formål med deres respektive forklaringer af fælles tidsoplevelser. Lübcke taler om selvbevidstheden som en del af en altomfattende tidsbevidsthed, der står i forbindelse med til alt i det tidslige kosmos.²⁸ Uden at gå ind i en nærmere begrundelse af, hvorledes denne fælles tidsoplevelse egentlig er mulig, siger Lübcke, at det er den menneskelige kommunikation, der giver tiden en retning. McTaggart fremhæver, at uanset hvorledes vi gennem teoretisk spekulation kan forklare, at der eksisterer en tidløs C-serie, så skal dette foregå ud fra, hvorledes tiden fremstår i den bevidsthedsmæssige perception. Ifølge McTaggart, er man simpelthen nødt til at starte ved tidsoplevelsen, da det er den primære tilgang til begrebet tid. Når han taler om fælles tidsserier, så gælder det altså det mere fundamentale problem, nemlig at etablere omverdenens eksistens. McTaggart har i sin redegørelse af A og B serierne udelukkende forholdt sig til, hvorledes tidsoplevelsen forekommer i subjektet. Dvs. at han i sin argumentation ikke har antaget eksistensen af andre personer, når han erklærer tiden som værende ikke virkelig. Det er først efter redegørelsen af C-serien, at McTaggart kommer ind på, at tidsoplevelsen er grundlag nok i sig selv,²⁹ for at man kan tale om korresponderende inkluderende serier.

Ifølge McTaggarts A-serie er tiden retningsbestemt, idet tiden udelukkende går fra fortid til nutid og fra nutid til fremtid. Således er det for McTaggart ikke nødvendigt med en nærmere begrundelse for tidens retning. Derimod benytter Lübcke den menneskelige kommunikation som retningsgivende for tiden, fordi B-serien er statisk og tidsneutral og derfor kan den heller ikke være retningsgivende.

4. Gale og Lübckes tidsopfattelser m.h.t. rum og tid

4.1 Lübcke om rum og tid

Lübcke har i artiklen *Forsvar for den statiske tidsopfattelse*, en uddybende forklaring af forskellen mellem *her* og *nu*. I artiklen præciserer han blandt andet sit synspunkt m.h.t. nuets ontologiske status, hvor han bestemmer nu som værende et indeksikalsk udsagn.

²⁸ Jf. afsnit 2.5 Selvbevidstheden og den altomfattende tidsbevidsthed

²⁹ Jf. afsnit 1.5 Muligheden for fælles tidsserier

Ifølge Lübckes statiske tidsopfattelse er det ikke kun det nutidige, der har eksistens, fordi han hævder, at det, der er før og efter nuet, også kan siges at eksistere. Således kan fortidige og fremtidige udsagn have en sandhedsværdi, fordi disse udsagn eksisterer lige så meget, som det nutidige eksisterer. Lübcke siger også, at hvis man skal angive et udsagns sandhedsbetingelser på en ikke-reducerbar måde, så skal man bruge udsagn, der siger noget om virkelighedens indretning. Sådanne udsagn er blandt andet navne, bestemte beskrivelser og prædikater. Disse udsagn kan ikke reduceres til indeksikalske udsagn, idet de har en absolut reference til de steder de henviser til.

Indeksikalske ord derimod indeholder ikke nogen absolut ontologisk reference. Lübcke siger, at dynamiske udsagn så som før, efter og nu er indeksikalske udsagn, hvilket betyder at de ikke refererer til et absolut sted. Men på trods af den manglende ontologiske reference kan man angive sandhedsbetingelserne for en dynamisk bestemmelse, som f.eks. *nu*. Når de indeksikalske udsagn skal bestemmes som sande eller falske, så henviser han til menneskets intuitive forståelse for rum og tidslighed. Som eksempel på, hvordan sandhedsbetingelserne kan angives, benytter Lübcke sætningen: ”Lighteren er her”. I en sådan situation er det umuligt, at oversætte udsagnet til de præcise rumlige koordinater for lighteren, men en person vil alligevel være i stand til at bekræfte eller afkræfte udsagnet.

”...en kompetent sprogbruger kan forstå og bekræfte udsagnet ”lighteren er her” uden at være i stand til at afgøre, hvorvidt et udsagn om lightereens rumlige koordinater er sandt eller falsk.”³⁰

Det indeksikalske udsagn *her* henviser altså ikke til nogen ontologisk entitet, selv om *her* er et refererende ord. Lübcke mener, at han med denne argumentation kan angive sandhedsbetingelserne for indeksikalske udtryk således, at *her*, i eksemplet med lighteren, kan reduceres væk. Eller sagt på en anden måde, så mister *her* den præcise reference til et rumligt koordinat.

”For enhver person X og enhver rumlig placering (a,b,c) gælder det, at hvis X befinder sig i (a,b,c) og hævder udsagnet, ”lighteren er her”, så er det sandt, hvis og kun hvis lighteren befinder sig i (a,b,c).”³¹

Dette skal forstås således, at Lübcke udvider den rumlige geometriske felter sådan, at geometrien stemmer overens med dagligsproget. Det fremgår i eksemplet ved, at lightereens placering får tre rumlige felter (a,b,c) frem for det enkelte korrekte felt, hvor lighteren egentlig befinder sig.

Lübckes argumentation for, at ordet *her* er et indeksikalsk ord, udvider han til også at gælde *nu*. De er altså begge indeksikalske ord, hvilket betyder, at hverken *her* eller *nu* kan give et ikke

³⁰ Poul Lübcke: *Forsvar for den statiske tidsopfattelse* s.107

reducerbart bidrag til et udsagns sandhedsbetingelser. Han laver et skema, der ligner det ovenfor fremsatte, og det bruges til at analysere indeksikalske termer. Følgende skema dækker over ordet *nu*:

”For enhver person X og ethvert tidspunkt t gælder det, at hvis X til t hævder udsagnet, ”nu er det sådan og sådan”, så er det sandt [til tidspunktet t], hvis og kun hvis det [altid er sådan, at det] til t er sådan og sådan.”³²

Dette skema har den samme struktur som det andet, hvor han analyserer *her*. Dvs. at når Lübcke taler om *nu*, så angiver han ikke et enkelt præcist tidsligt koordinat i den tidslige dimension. I stedet angiver *nu* en lidt længere periode, som mennesker kan forstå og omtale uden at kende det præcise tidspunkt af nu. Sagt på en anden måde, så benytter han et operationelt begreb om tidspunkter, der erstatter dagligsprogets brug af tidsbegrebet. I dagligsproget omtales tid på en sådan måde, at man ikke kan give præcise bestemmelser af tidspunkterne. Som analogi til eksemplet ”lighteren er her” kunne man sige, ”Mødet starter klokken 14.00”. Hvis man forventer, at mødedeltagerne kommer præcist klokken 14.00, så er der nok ingen, der kommer til tiden. Derfor er det, ifølge Lübcke, nødvendigt med et operationelt begreb om tidspunkter.

”Når vi taler om ”tidspunkter” og ”tidsstrækninger”, så bør vi ophøre med at betragte disse som absolutte begreber og i stedet opfatte dem som relative.”³³

Det er altså det operationelle begreb om tidspunkter, der er årsagen til at *nu* bestemmes som et indeksikalsk ord. Hvis *nu* skulle have en absolut ontologisk reference, og ikke være et indeksikalsk ord, så var det ikke muligt at opfatte tidspunkter og tidsstrækninger som relative.

Pointen med Lübckes bestemmelse af A-seriens termer som indeksikale er, at et ord som *nu* ikke refererer til en jeg-identitet. Dette er et af hans afgørende argumenter for at fortid, nutid og fremtid kan indordnes i en statisk tidsrække. Når han kan angive sandhedsbetingelserne for *nu*, så er det muligt at indordne den dynamiske tidsopfattelse i den fire dimensionale geometri, der dækker både rum og tid. Hvis dette ikke var muligt, så ville Lübcke ikke have noget svar på den kritik, der spørger, hvor jeget befinder sig i den firedimensionale rum-tid geometri. En sådan kritik kan også formuleres på følgende måde: hvorledes kan jegets oplevelse af forandring korrekt repræsenteres i forskellige størrelser af firedimensionale tværsnit? Det er her, Lübckes lidt bredere angivelse af *her* og *nu* kommer til sin ret. Fordi når man fremviser størrelserne i de firedimensionale tværsnit, så kan man ikke spørge ”Hvor er så jeget eller tidsoplevelsen henne?”, fordi nuet har ikke et præcist rum-

³¹ Poul Lübcke: *Forsvar for den statiske tidsopfattelse* s.107

³² Poul Lübcke: *Forsvar for den statiske tidsopfattelse* s.107

³³ Poul Lübcke: *Tidsbegrebet* s.55

tid koordinat. Den tidslige oplevelse af nuet dækker over perioden fra t1 til t3 sammenlagt, og hvis man kun ser på f.eks. t2, så er der ingen tidslig oplevelse af nuet.

4.2 Gales distinktion mellem rum og tid

Richard M. Gale er fortaler for en dynamisk tidsopfattelse, og han mener, at A-seriens bestemmelser fortid, nutid og fremtid er objektive, dvs. at det er bevidstheds uafhængige bestemmelser, som kan forandres, selv om der hverken eksisterede sprog eller perception. Jeg har valgt at tage udgangspunkt i en artikel af Gale som hedder "*Here*" and "*Now*", idet han i denne artikel redegør for forskellen mellem *her* og *nu* ud fra en dynamisk tidsopfattelse.

Han tager udgangspunkt i lingvistiske analyser og sprogfilosofi i hans begrundelse for, at der er en radikal forskel på *her* og *nu*. Denne forskel kan præciseres ved at henvise til, hvordan disse begreber indgår i måden, hvorpå vi tænker og taler om verden. Gale forsøger i artiklen at begrunde sit synspunkt, at der er en radikal forskel mellem A-seriens dynamiske bestemmelser og rumlige bestemmelser, så som *her*. Denne forskel består i, at ordet *nu* og det nutidige i det hele taget er objektive bestemmelser, hvilket ikke er tilfældet for ordet *her* eller de rumlige bestemmelser. Dette medfører, at tidslige udsagn er udtryk for objektive træk ved virkeligheden.

Gale opsummerer forskellene på *her* og *nu* i fire følgende punkter. (1) Nu og andre tidslige udtryk kan ikke fjernes fra sproget uden tab af mening eller betydning. (2) Sætninger, der indeholder ordet *nu*, er underlagt regler, der siger, at hvis sætningen skal være sand, så skal der være en særlig form for tidslig relation mellem den faktiske begivenhed og begivenheden, som bliver udtrykt i sætningen. (3) Nu er ikke selektivt i den forstand, at det udvælger en periode eller gruppe af begivenheder ud fra andre, som kunne være tildelt samme plads. (4) Dagligsprogets brug af ordet *nu* er ikke inkonsistent med nogen empiriske kendsgerninger eller fysisk teori. Disse fire punkter udtrykker hovedtrækkene i Gales dynamiske tidsopfattelse, og han siger om disse punkter:

"Points (i) – (iv), taken in conjunction, go a long way toward establishing that there is nothing mind-dependent or linguocentric about *now*, that events could be past, present and future and change in respect to these distinctions even in a world devoid of perceivers or language-users."³⁴

Gale går nu i gang med en konkret analyse af den egentlige forskel mellem rum og tid. Han fokuserer på fysiske objekter og siger, at man kan tale meningsfuldt om et objekts rumlige dele,

³⁴ Richard Gale: "*Here*" and "*Now*" s.72

men ikke om et objekts tidslige dele. Det begrunder han ved at fremlægge beviser for, at man ikke kan lave en gyldig analogi af objektets rumlige og tidslige dele.

Gale begrænser argumentationen for forskellen mellem rum og tid til at dække over objekter, der har en form for intern kompleksitet. Han bruger betegnelsen *sortal-object*³⁵ for et objekt med en sådan form for intern kompleksitet. Et sortal-objekts identitet er baseret på objektets helhed, og det skal forstås således, at hvis objektet blev delt i to, så vil ingen af delene have en substans af samme type, som det ikke delte objekt. Som eksempel på et sortal-objekt benytter Gale et menneske, og hvis man kun betragter en del af et menneske, f.eks. en arm, så vil denne del ikke kunne betegnes som et menneske. Derimod er et stykke kul et eksempel på et objekt, der ikke har en sortal-natur,³⁶ fordi det stadig kan betegnes som kul, hvis det bliver delt i to stykker. Sortal-objekter derimod er komplekse, idet de skal kunne skelnes og genkendes fra andre lignende objekter. Derudover siger Gale, at sortal-objekter ikke har nogen tidslige dele, der er analog til dets rumlige dele. Det er fordi sortal-objektets rumlige dele udelukkende er knyttet til objektets sortal-natur.

”The crucial reason for this disanalogy between space and time is that an object’s sortal-nature is dependent, at least in part, upon the way it fills space –its size and shape- but not upon its way of filling time –its history.”³⁷

Et sortal-objekt udfylder rum og tid på forskellige måder, og det er umuligt at lave en analogi mellem disse. Dette hænger også sammen med, at der ikke findes nogen rumlig analog til tidslig tilblivelse.

Gale bruger et menneske som eksempel på et sådant sortal-objekt, hvor menneskets rumlige form er en nødvendig betingelse for, at dette menneske har en sortal-natur. Gale stiller så spørgsmålet: er der en tidslig analog til denne persons rumlige form? Den tidslige analog til et objekts form, hvis der var en sådan analog, ville udgøre de tidspunkter igennem hvilke objektet udfylder et givent sted. Men Gale siger, at et sortal-objekts tid på et givet sted ikke har noget sammenligningsgrundlag med dets sortal-natur. Det er fordi, at det er ikke muligt ud fra et rent tidsligt aspekt, at identificere en person, hvis man ikke i forvejen har relevant viden om personens sortal-natur, dvs. sammensætningen og kompleksiteten af den rumlige form. Gale illustrerer dette ved følgende eksempel: hvis man ved, at et objekt befinder sig i en bygning i en periode fra 9 til 16, så giver dette ingen relevante informationer om objektets sortal-natur. Det kunne være bygningens pedel, men lige såvel kunne det være pedellens kost, som han altid har med sig. Det kunne være

³⁵ Gale bruger på engelsk betegnelsen *sortal-object* og jeg benytter også efterfølgende betegnelsen sortal-objekt, når jeg taler om dette objekt.

³⁶ På engelsk: *sortal-nature*, som er den kompleksitet af rumlig form der gør objektet identificerbart.

hvilket som helst objekt som befinder sig i bygningen mellem 9 og 16. Hvis man skelner mellem pedellen og kosten, for at nå frem til en identifikation af objektet, så foretages der en skelnen mellem objekternes sortal-natur, som er en identificering af objektets rumlige form, men denne form har intet at gøre med objektets tidslige form.

Når man ser en person som værende et sortal-objekt, så har det nødvendigvis en form og en størrelse, der kan variere fra person til person. Men ethvert muligt sortal-objekt kan ikke udvides uendeligt i en af dets tre rumlige dimensioner. Hvorimod hvis der er tale om tid, så er det ikke forbundet med absurditeter, at et sortal-objekt har uendelig varighed. Kort sagt, så kan man ikke lave en tidslig analog til en begrebsmæssig sandhed. En tidslig analog af denne art, ville i så fald gøre brug af de tidslige dele i sortal-objektet, men Gale hævder netop, at sortal-objekter ikke har tidslige dele, der er analog til rumlige dele, fordi det kun er de rumlige dele, der er relevante m.h.t. objektets sortal-natur.

Gale illustrerer sin pointe med følgende eksempel, hvor han viser det ulogiske aspekt ved, at en person som sortal-objekt skulle bestå af både rumlige og tidslige dele.

”It is reasonable to assume that if an object, such as a person, were made up of temporal as well as spatial parts, his tokenings of ”now” at different times at the same place should refer to the same time, just as his tokenings of ”here” at different places at the same time refer to the same place.”³⁸

Det er et interessant eksempel, han benytter, idet det viser, hvorledes virkeligheden ville tage sig ud, hvis man holder fast i påstanden, at mennesker består af både rumlige og tidslige dele. Det fortæller også noget om Gales syn på subjektets ontologiske status, der til trods for den tidslige gennemstrøm af fortid, nutid og fremtid ikke kan siges at være tidslig i sig selv. Gale fortsætter med at fremhæve forskellen mellem rum og tid, ved en henvisning til menneskers handlinger. Her siger han, at en person kan vælge *hvor*, han skal leve, men ikke *hvornår*, han skal dø.

Selv om sortal-objekter ikke har tidslige dele, så har de historier. Således kan man betragte en tidslig del af et objekt som en del af objektets historie. Et objekts historie udgøres af de ting det laver, såvel som de tilstande det er i.

Gale er klar over, at overvejelse, intention og valg er tidslige begreber, og at disse begreber tilhører mennesket. Dette kan forstås på en sådan måde, at et menneske også består af tidslige dele. Men Gale holder fast i sin pointe, fordi han mener, at man ikke kan finde frem til en rumlig analog

---

³⁷ Richard Gale: ”Here” and ”Now” s.76

³⁸ Richard Gale: ”Here” and ”Now” s.83

til disse begreber. Som eksempel på et sådant tidsligt begreb er udsagnet ”at vente”, fordi man ikke kan give en rumlig analogi til dette udsagn.

”If I wait for n -time units my use of ”now” denotes a different time, regardless of whether I move or not. But the spatial analog to this is nonsense, since there is no sense to ”waiting for or through space”.³⁹

Gale forsøger her, at give et billede af hvor inkompatible størrelser rum og tid egentlig er. Han mener, at ovenstående argumentation er tilstrækkelig til at konkludere, at der er en radikal forskel på her og nu.

4.3 Diskussion af Lübcke og Gales tidsteori

Denne sammenligning af Lübcke og Gale har til formål at præcisere de punkter, der adskiller den statiske og dynamiske tidsopfattelse. Det fremgår at Lübckes og Gale i ovenstående fremstilling, at der er en række fundamentale forskelle i deres holdning til rum og tid. Jeg vil i det følgende præcisere forskellene mellem Gales og Lübckes argumenter om rum og tid.

Når Lübcke taler om tid som en fjerde dimension, der supplerer de tre rumlige dimensioner, så forudsætter det, at den fjerde dimension har visse ligheder med de tre andre dimensioner. Lübcke kan nemlig angive et objekts rumlige og tidslige koordinater og derefter sige, at de rumlige koordinater er analoge til de tidslige koordinater. Det følger af, at han bestemmer både her og nu som indeksikalske ord, hvilket også betyder at A og B serien kan indordnes i de fire dimensioner.

Gale siger i modsætning hertil, at det er umuligt at give en rumlig analog til ”at vente”, fordi en sådan analogi ikke giver nogen mening. Men med Lübckes bestemmelse af *her* og *nu* som indeksikalske ord, er en sådan analogi mulig. Hvis vi igen tager eksemplet: ”lighteren er her”, så kan man finde frem til den tidslige analog ved at henvise til et enkelt firedimensionalt tværsnit af de fire rum-tid dimensioner. De tre rumlige dimensioner vil i tværsnittet tilsammen udgøre en størrelse, og den tidslige dimension vil også have en bestemt størrelse, disse to størrelser er således analoge til hinanden. En sådan analogi ville også være mulig, hvis der var tale om et sortal-objekt, idet et objekts interne kompleksitet, ifølge Lübcke, ikke har noget at gøre med objektets rumlige og tidslige koordinater. Således har Lübcke ikke noget konkret svar på Gales argumentation der siger, at et sortal-objekt nødvendigvis har afgrænsede rumlige koordinater. I stedet benytter han

---

³⁹ Richard Gale: ”Here” and ”Now” s.85

betegnelsen total-individ når han afgrænser menneskets rumlige form, og i et efterfølgende afsnit redegør jeg for dette total-individ.⁴⁰

Hvis man accepterer Gales argumentation om, at fortid, nutid og fremtid er objektive bestemmelser, så vil ovennævnte forsøg på at beskrive et sortal-objekt i den firedimensionale rum-tid geometri være umulig. Skulle det være muligt, ville det kræve en femte dimension, der indholdt den dynamiske tids bestemmelser. Der er ingen måde, hvorpå, at fortid, nutid og fremtid som objektive bestemmelser ved virkeligheden kan indordnes i den fjerde tidsdimension, fordi denne dimension er udelukkende statisk og indeholder bestemmelserne førend, samtidig med og efter.

Det er nu helt klart, at uoverensstemmelsen består i, at Lübcke ikke tildeler bestemmelserne fortid, nutid og fremtid objektiv status. Gale derimod siger, at fortid, nutid og fremtid er udtryk for erfarings uafhængige og objektive træk ved virkeligheden. Det er af afgørende betydning for Gale, at fortid, nutid og fremtid ikke kan reduceres til indeksikalske termer, hvilket han også giver udtryk når han siger, at A-seriens tidslige udtryk ikke kan fjernes fra sproget, uden tab af betydning.⁴¹

Deres begrundelser for forskelligheden mellem rum og tid udmøntes også i, at nogle tidslige ord får forskellige betydninger, når der gøres brug af tidslige udtryk. Et sådant tidsligt udtryk kan f.eks. være historie, hvor Lübcke siger, at når man beskriver et objekt i en firedimensional geometri, så kan man ”på *tidsneutral* måde referere til hele dets ”historie” under ét.”⁴² Hvis man bruger isgletscheren som eksempel igen, så består dens historie i de ændringer, den har gennemgået fra f.eks. t1 til t5 i en firedimensional geometri. Man kan så finde frem til isgletscherens samlede historie ved at henvise til forskellen i de firedimensionale tværsnit t1 og t5. Forskellen på t1 og t5 vil så indeholde alle de ændringer, isgletscheren har gennemgået i hele dens historie. Som det fremgik af redegørelsen for Gales skelnen mellem rum og tid,⁴³ så forstår han ordet historie, som udtryk for et sortal-objekts forgangne tilstande og handlinger. Et objekts historie indeholder således de fortidige tilstande og handlinger som objektive, men fortidige bestemmelser. Denne betydningsforskel i ordet historie, hos Lübcke og Gale afspejler sig også i alle andre lignende udsagn, som f.eks. en tilstands varighed og tidslig tilblivelse. Det har derfor konsekvenser for den bagvedliggende betydning i de tidslige udsagn, om man foretrækker Lübckes eller Gales begrundelse for rum og tid.

Umiddelbart ser det ud til at Lübckes firedimensionale rum-tid geometri ikke tager højde for vores oplevelse af at *tiden går*. Når man tænker tilbage på forgangne begivenheder så fremtræder de

⁴⁰ Jf. afsnit 5.3 Diskussion af den statiske tidsopfattelse

⁴¹ Jf. afsnit 4.2 Gales distinktion mellem rum og tid, i det første af de fire punkter.

⁴² Poul Lübcke: *Tidsbegrebet* s.77

i bevidstheden som nutidige begivenheder, der er gået hen og blevet fortidige. Men Lübcke mener ikke at denne tidsoplevelse har betydning for tidens ontologi. I det efterfølgende bliver Lübckes tidsopfattelse sat op mod en dynamisk tidsopfattelse, hvor hovedvægten er lagt på selve tidsoplevelsen.

5. Dynamisk og statisk tid

5.1 Klawonns dynamiske tidsopfattelse

Erich Klawonn er fortaler for en dynamisk tidsopfattelse, der tager udgangspunkt i, hvorledes tiden viser sig for erfaringen.⁴⁴ Det er også ud fra disse forudsætninger, at han kritiserer den statiske tidsopfattelse for, at den ikke kan give en tilstrækkelig begrundelse for forandring og bevægelse.

Klawonns analyse af tidsfænomenet starter ved, hvorledes fortid, nutid og fremtid fremstår for bevidstheden. Her siger han, at for erfaringen viser tidsfænomenet sig ved, at det har en struktur, der består af tilblivelse, væren og ophør. Ethvert fænomen, som viser sig for bevidstheden, har denne struktur. Denne kalder han for en grundlæggende triadisk struktur, der er udtryk for træk ved virkelighedens tidslighed. Den triadiske struktur indeholder overgangen fra eksistens til ikke-eksistens som udtrykkes gennem A-serien.

”Det er overgangen fra eksistens til ikke-eksistens og fra ikke-eksistens til eksistens i henhold til kategorierne nutid, fortid og fremtid.”⁴⁵

Klawonn mener, at der her er tale om en før-spekulativ foreliggende tidsoplevelse, og at det er ud fra denne tidsoplevelse, at A-serien får sin begrundelse og indhold. Tid er derfor et *sui generis* begreb, hvilket betyder, at A-seriens bestemmelser er irreduktible ontologiske kategorier. Med disse forudsætninger på plads, siger Klawonn, at når noget ved en person ændrer sig, så er der, mens dette sker, noget som ikke ændrer sig, nemlig personens subjektivitet eller jeg-identitet. Det er et essentielt fundament i hans dynamiske tidsteori, at bevidstheden ses som en tilstedeværelses-kvalitet. Han kalder det også for en fænomenologisk sfære, hvis eksistens er lige så virkelig som den fysiske verden.

Klawonn afviser, at A-serien indeholder en modsigelse, og derfor afviser han også McTaggarts paradoks som holdbart. Fortid, nutid og fremtid er ikke egenskaber ved begivenheder i den forstand, at når en nutidig begivenhed er blevet fortidig, så er fortiden ikke en egenskab ved den forgangne begivenhed. Klawonns kritik af McTaggarts paradoks, skal ses i lyset af hans bestemmelse af tiden

⁴³ Jf. afsnit 4.2 Gales distinktion mellem rum og tid

⁴⁴ Følgende fremstilling af Klawonns tidsopfattelse, er baseret på hans bidrag i bogen *Hvad er tid?*, samt artiklerne *McTaggarts paradoks og teorien om statisk tid* og *Forsvar for den dynamiske tidsopfattelse*.

som havende en triadisk struktur. Når en begivenhed er fortidig, så betyder det, at den er ophørt med at eksistere, dvs. den er overgået fra eksistens til ikke-eksistens. En ikke-eksisterende begivenhed kan ikke besidde egenskaben fortidighed, så derfor vil den samme begivenhed aldrig kunne indeholde fortid, nutid og fremtid på samme tid. Klawonn kan altså konkludere, at der ikke er nogen selvmodsigelse i A-serien. Det eneste, der kan have eksistens, er nutiden, som han kalder en ontologisk lokalitet, hvor alle overgange finder sted. Og han slår fast, at enhver undersøgelse af tidens ontologi bør tage højde for denne kendsgerning.

Klawonns tidsopfattelse medfører også, at tiden har en irreversibel retning, fra før til efter. Begivenhederne, der strømmer gennem nuet, har denne irreversibilitet i sig, hvilket han kalder for tidsfølgen. Denne tidsfølge er et universelt fænomen, der virker som en mulighedsbetingelse for, at processer kan finde sted.

”...tidsfølgen har karakter af en irreversibel og transitiv før-efter-orden med en nødvendig retning fra det tidligere til det senere og aldrig den modsatte vej.”⁴⁶

Tidsfølgen skal også forstås ud fra tidens triadiske struktur, idet overgangen fra eksistens til ikke-eksistens er forbundet med fortid, nutid og fremtid.

5.2 Klawonns kritik af den statiske tidsopfattelse

Klawonn retter en hård kritik mod den statiske tidsopfattelse, og kritikken begrundes i grove træk ved, at henviser til jegets ontologiske karakter. Det centrale punkt i hans kritik er, at den statiske tidsteori ikke kan begrunde bevægelse og forandring.

Han afviser, at fortid, nutid og fremtid kan bestemmes som indeksikalske ord, fordi det indebærer, at ord som *nu* og *jeg* også er indeksikalske. Hvis de ses som indeksikale ord, så mister de deres status som havende selvstændig og ontologisk reference.

”Hvis ordet ”jeg” blot viser hen til den person, der bruger ordet ”jeg”, synes spørgsmålet om eksistensen af en særlig, metafysisk jeg-kerne, som dette ord skulle referere til, at bortfalde.”⁴⁷

Lübckes bestemmelse af *her* og *nu* som indeksikalske ord, står derfor i direkte kontrast til Klawonns tidsopfattelse. Som før nævnt,⁴⁸ så kan fortid, nutid og fremtid som indeksikalske bestemmelser indgå i Lübckes fire-dimensionale rum-tid geometri. Men det er for Klawonn, en uacceptabel begrundelse for forandring, da den erfarde forandring umuligt kan indgå i denne fire-dimensionale

⁴⁵ Erich Klawonn: *Hvad er tid?* s.33

⁴⁶ Erich Klawonn: *Hvad er tid?* s.35-36

⁴⁷ Erich Klawonn: *McTaggarts paradoks og teorien om statisk tid*

virkelighed, som Lübcke fremstiller den. Erfaringens temporalitet kan ikke samordnes med et statisk firedimensionalt tids-landskab, idet nutiden er nærværende for jeget på en anden måde, end de fortidige og fremtidige erfaringer er det.

”Ifølge teorien om statisk tid bliver det givne øjeblik til *et evigt nærvær med et indhold, der aldrig ”går væk”*; hvilket er et synspunkt af samme skuffe som *solipsismen* – altså noget, ingen ved sine fulde fem kan tro på.”⁴⁹

Talstørrelser hentet fra forskellige firedimensionale tværsnit, kan ikke være fundamentet for jegets tidsoplevelse. Ifølge Klawonn, eksisterer jeget i nutiden, og dets tidslige oplevelser vil ikke kunne gennemgå den triadiske struktur bestående af overgangen fra eksistens til ikke-eksistens, hvis forandring kun bestod i tværsnit af firedimensionale størrelser. Når denne triadiske struktur også danner grundlaget for tidens retning, så kan den fjerde tidslige dimension heller ikke tage højde for, at forandring indebærer en tidslig rettethed fra førend til efter.

Klawonn kritiserer også Lübcke m.h.t., at den menneskelige kommunikation skulle give tiden sin retning. Lübcke mener, at spørgsmål-svar-logikken har en intrinsisk retningsbestemthed, der er funderet i at dialogen besidder en logisk irreversibilitet.⁵⁰ Ifølge Klawonn er dialogen ikke årsag til en retningsbestemt før-efter relation, derimod er den *baseret* på en sådan relation. Hvis tiden ikke gennem den triadiske struktur var retningsbestemt, så var kommunikationen ikke mulig, idet tiden er selve mulighedsbetingelsen for kommunikationen. Sagt på en anden måde, så benægter Klawonn ikke, at kommunikationen indeholder en irreversibel process, men det betyder ikke at tidens retningsbestemthed er betinget heraf. Tiden er som sagt en mulighedsbetingelse for forekomsten af en hvilken som helst proces.

5.3 Diskussion af Klawonns og Lübckes tidsopfattelse

Er Klawonns kritik af den statiske tidsopfattelse holdbar? For at få svaret på dette spørgsmål vil jeg i det følgende gå nærmere ind på Lübckes argumenter, for forandringens mulighed i den statiske tid, og hans begrundelse for tidens retning.

Kritikken af den firedimensionale rum-tid geometri fokuserer på forandringens mulighed, når begivenheder udelukkende beskrives i et tidsneutralt sprog bestående af B-seriens bestemmelser. Lübckes svar på kritikken er, at den fire-dimensionale geometri beskriver bevidsthedsakterne og kropsbegivenheder på en tidsneutral måde. De er tidsneutrale fordi de som firedimensionale

⁴⁸ Jf. afsnit 4.1 Lübcke om rum og tid

⁴⁹ Erich Klawonn: *Forsvar for den dynamiske tidsopfattelse* s.127

⁵⁰ Jf. afsnit 2.3 Menneskets kommunikation er retningsgivende for tiden

tværsnit, er knyttede til forskellige punkter, der er førend, samtidige med eller efter hinanden. Det er begrænset, hvor meget Lübcke siger om selve *tidsoplevelsen*, idet han i stedet fokuserer på, hvordan sproget kan beskrive forandring i en verden, der er baseret på en statisk tidsopfattelse.

”Det afgørende for talen om forandring er udelukkende, at vi råder over et sprog, der tillader os at tilordne en entitet til forskellige tidspunkter med forskellige egenskaber under bevarelse af entitetens selvidentitet.”⁵¹

Hvis man kan leve med, at sproget alene kan give en dækkende beskrivelse af forandringens natur, så må man også godkende Lübckes argumentation. Når Lübcke bestemmer A-seriens termer som værende indeksikalske, så giver sproget en dækkende forklaring af forandringen.

Det virker umiddelbart som om, at man her skal sluge en ret så stor kamel for at forstå virkeligheden som værende tidsneutral, på trods af, at man til ethvert tidspunkt har nutidige oplevelser. Den umiddelbare indvending mod Lübckes firedimensionale forklaring af forandring er, at det er de nutidige tidsoplevelser, der muliggør enhver oplevet forandring. Hvis man ikke tager højde for, at vi i bevidstheden oplever en konstant forandring af os selv og omverdenen, så kan man ikke have en personlig identitet. Uden en personlig identitet kan man ikke acceptere Lübckes begrundelse for, at menneskets kommunikation giver tiden retning, idet en sådan kommunikation er absurd hvis vi ikke kan identificere os selv, som værende os selv.

Men før man helt afviser Lübckes argumentation for forandring ud fra firedimensionale tværsnit, skal man også se på, hvad han siger om personlig identitet. Lübcke siger, at en person er knyttet til en kæde af tidspunkter, og personen er numerisk set den samme, så længe personen lever. Personen kan have særlige egenskaber på bestemte tidspunkter, hvorimod personen eksisterer over en længere række tidspunkter. Både personen og egenskaberne som personen har haft, og vil få, i løbet af disse tidspunkter kan siges at eksistere.

”Mit jeg er qua person knyttet til flere forskellige tidspunkter med hver deres specielle egenskaber, og det er denne ”overtidslige” (eller ”tidsligt udspændte”) entitet, jeg refererer til, når jeg taler om, hvorledes jeg har det.”⁵²

Denne tidsligt udspændte entitet har altså både fortid, nutid og fremtidig eksistens. Hvis man så betragter hele personens liv under et i den firedimensionale geometri, så kalder Lübcke denne entitet for et total-individ. Total-individet er, en teoretisk beskrivelse af et individs længde, højde dybde og tid i henhold til de fire dimensioner. Et total-individ kan derfor ikke være tilstede i rum og tid, men det kan beskrives som en ”firedimensionel ”blok” eller ”orm”, der blot er som udstrakt i tid

⁵¹ Poul Lübcke: *Forsvar for den statiske tidsopfattelse* s.130

og rum.”.⁵³ Hvorimod personer er tilstede i tiden som et individ, der gennemløber de faser total-individet består af. Individet der gennemløber denne fase, er tilstede på ethvert givet tidspunkt med samtlige af dets tidligere og senere egenskaber og relationer. Således kan Lübcke altså stadig fastholde at det er jeget, der bevarer sin identitet når jeget i tiden gennemgår forandringer.

Det er en teoretisk og bevidsthedsmæssig neutral beskrivelse, han har af personlig identitet. Spørgsmålet er så om man kan udelade oplevelsen af personlig identitet i en sådan argumentation. Det er netop på det punkt, at Klawonn og Lübcke har forskellige synspunkter på forandringens natur. Lübckes forklaring af personlig identitet dækker over alle aspekterne af en persons identitet i en tidsneutral firedimensional rum-tid, men der mangler stadig en uddybning af tidsoplevelsen. Det er et faktum at vi oplever tidlige forandringer, og denne kendsgerning mener jeg, at der skal tages hensyn til i en tidsteori. Det nærmeste Lübcke kommer til denne indvendig er, at han siger, at en person er tilstede som et individ, der gennemløber total-individets faser, og at individet i denne færd har alle tidligere og senere sine egenskaber og relationer knyttet til sig. Der mangler dog stadig en uddybning af, hvordan denne færd i total-individet foregår, fordi der er noget ved individet der bevæger sig, dette noget må have en absolut ontologisk reference, hvis det kan siges at bevæge sig i den firedimensionale verden. Ellers ville individet have samme status som de indeksikalske ord, og så ville der ikke være tale om personlig identitet.

Lübckes begrundelse for tidens retning, er funderet i den menneskelige kommunikation. Han siger, at der her er tale om en intersubjektivitet i blød forstand. Den bløde form for intersubjektivitet er derfor retningsgivende for tiden, så længe der eksisterer menneskelig kommunikation. Han argumenterer for, at det også er den dialogisk spørgende retningsorientering i hård forstand, der omfatter alle private subjekter. Hvis han kan begrunde dette, så rammer det også Klawonns triadiske struktur, idet denne struktur har subjektet som fundament. Fordi hvis kommunikationen omfatter alle subjekter, så er tidens retning funderet i dialogens irreversibilitet, og ikke i den triadiske strukturs forhold til fortid, nutid og fremtid. Begrundelsen for den hårde dialogiske retningsorientering består i umuligheden af, at der kan eksistere logiske modmennesker, som har en dialogisk retningsorientering der er modsat vores. Lübcke giver her årsagen til, at et logisk modmenneske ikke kan forekomme:

”Man kan kun identificere noget andet i verden som et intelligensvæsen, hvis man kan tolke dets adfærd som en forstående omgang med det værende, og en sådan

---

⁵² Poul Lübcke: *Forsvar for den statiske tidsopfattelse* s.121

⁵³ Poul Lübcke: *Forsvar for den statiske tidsopfattelse* s.122

fortolkning kan kun etableres, hvis man kan se den andens adfærd som tidsligt rettet i den samme retning som ens egen tidsligt rettede omgang med det værende.”⁵⁴

En identificering af et modmenneske er således umulig, idet vi ikke på en forståelig måde kan tolke en modmands omgang med det værende. Den logiske modmands tid ville nemlig også være modsat vores tid, og derfor er en sådan logisk modmand ikke et intelligensvæsen. Hvis et sådant intelligensvæsen ikke er muligt, så kan der ikke eksistere logiske modmennesker, og derfor har tiden en nødvendig retning. Hvis der f.eks. kom væsener fra en fremmed planet til jorden, så ville deres kommunikation være retningsgivende, på samme måde som menneskers kommunikation er det, idet de fremmede væsner umuligt kan være logiske modmennesker.

Forskellen på Lübcke og Klawonn består således i spørgsmålet, om tidens retning er iboende i tiden i sig selv, eller den er funderet i menneskets kommunikation. Hvis man accepterer min ovennævnte kritik af Lübcke, hvor jeg siger, at det bevægende individ ikke kan identificeres i den firedimensionale rum-tid, så medfører det også en afvisning af Lübckes påstand, at tiden er funderet i menneskets kommunikation. Skal mennesket i det hele taget skal siges at kunne kommunikere, så skal man derfor kunne begrunde tilstedeværelsen af personlig identitet. Hvis vi ikke var istand til at identificere os selv og alle andre mennesker som selvstændige individer, så ville vi heller ikke kunne føre en meningsfuld dialog med dem. I Lübckes tidsteori er det den personlige identitet, der muliggør tidens retning, og hvis man afviser han begrundelse for personlig identitet, så medfører det også en afvisning af, at menneskets kommunikation kan give tiden retning.

---

⁵⁴ Poul Lübcke: *Tidsbegrebet* s.113

Konklusion

På baggrund af redegørelserne af McTaggarts og Lübckes tidsopfattelser, i første del af opgaven, blev det klart, at Lübcke ser McTaggarts paradoks som værende gyldigt. Den største forskel mellem dem ligger i spørgsmålet, om hvordan forandringen begrundes. McTaggart mener, at forandring kun kan forekomme i den dynamiske A-serie, hvorimod Lübcke forklarer forandring ud fra en tidsneutral firedimensional rum-tid geometri. Det fremgik også, at de begge mener, at tid ikke er en eksisterende entitet, samt at de har forskellige forklaringer på hvad tiden så er. McTaggart mener, at tid fremstår i bevidstheden, som en konsekvens af menneskets fejlagtige perception af virkeligheden. Hvorimod Lübcke siger, at tid er en mulighedsbetingelse for det indentidslige, og at tiden derfor udgør de metafysiske rammer for, hvad der kan eksistere.

I sammenligningen af Lübckes og Gales distinktioner af rum og tid, så vi at Lübcke gennem sin bestemmelse af her og nu som indeksikalske ord, mener, at der er visse ligheder mellem rum og tid. Disse ligheder begrundes ved, at det er muligt, at fortage en analogi mellem de rumlige og tidslige koordinater i den firedimensionale rum-tid geometri. Gale står i direkte modsætning til Lübcke på dette punkt, idet Gale mener, at man på ingen måde kan lave en tidslig analogi til en person eller sortal-objekt. Ud fra denne forskel mellem Lübcke og Gale blev det slået fast, at forskellen består i, at Lübcke ikke tildeler fortid, nutid og fremtid objektiv status, hvorimod Gale gør det.

Redegørelsen af Klawonns dynamiske tidsopfattelse viste, at han i modsætning til Lübcke lægger større vægt på jegets tidsoplevelse, samt at han ser tiden som et sui generis begreb. Det blev også vist, at Klawonn begrunder tidens retning og nutidens eksistens, ud fra en grundlæggende triadisk struktur. Således blev det også gjort rede for, at den bevidsthedsmæssige oplevelse af tid, er funderet i den triadiske struktur, der går fra eksistens til ikke-eksistens. I fremstillingen af Klawonns kritik fremgik det, at der er en række fundamentale forskelle på deres tidsopfattelser. Disse forskelle består i problematikken omkring personlig identitet gennem tid, forandring og hvorledes tidens retning begrundes. Lübcke siger i denne forbindelse, at det er tilstrækkeligt at vi råder over et sprog, der kan tilordne en entitet til forskellige tidspunkter, som har forskellige egenskaber samtidig med, at man kan bevare en persons selvidentitet. Det blev således klart i fremstillingen af Klawonns kritik, at forandring og personlig identitet gennem tid, er et af de centralt punkter hvor deres teorier adskiller sig. M.h.t. spørgsmålet om tiden er retningsbestemt, er der også en klar forskel i deres synspunkter. Idet Lübcke begrunder retningen ud fra menneskets kommunikation, i modsætning til Klawonn, der forklarer forandringen ud fra den triadiske struktur.

Til sidst i diskussionen af Lübcke og Klawonn, blev det der taget stilling til om Lübckes statiske tidsteori, er holdbar m.h.t. begrundelsen af personlig identitet og forandring gennem tid. Det er den ikke, fordi Lübcke ikke formår, at give en tilstrækkelig begrundelse for personlig identitet gennem tid. Når den personlige identitet ikke kan etableres, så kan den menneskelige kommunikation som værende retningsgivende for tiden heller ikke accepteres. Fordi en sådan kommunikation må anses for at være meningsløs, idet det er en forudsætning for kommunikationen, at man har en personlig identitet og en forståelse for denne identitet.

Litteraturliste

Bøger og artikler der indgår i opgaven

John McTaggart: The Nature of Existence
s.9-31 og s.271-281
Vol.II Edited by C.D. Broad
Cambridge 1968

Basic Issues In The Philosophy of Time
Edited by Eugene Freeman and Wilfred Sellars
1971 by The Open Court Publishing Co., La Salle, Illinois
Richard M. Gale: "Here" and "Now" s.72-85

P.Lübcke: Tidsbegrebet et metafysisk essay
Gad, Kbh. 1981

Hvad er Tid?
Redigeret af David Favrhøldt
Gyldendal, Kbh. 1999
Erich Klawonn: Den dynamiske tids primat s.31-58

Eric Klawonn: "McTaggarts paradoks og teorien om statisk tid."
Philosophia årg.15, nr½ 1986, s.152-170

P.Lübcke: "Forsvar for den statiske tidsopfattelse"
Philosophia, årg. 16, nr.3-4, 1987. s.105-138

Eric Klawonn: "Forsvar for den dynamiske tidsopfattelse."
Philosophia, årg. 17, nr.2, 1988

Sekundær litteratur

Richard M. Gale: The Language of Time
London 1968

Jan Faye: The Reality of the Future. An Essay on Time, Causation and Backward Causation
Odense University Press 1989

Gerald Rochelle: The life and Philosophy of J. McT. E. McTaggart, 1866-1925
Kap.9 Characterisation of his Philosophy s.115-137
Kap.10 The Denial of the Reality of Time s.139-154
The Edwin Mellen Press 1991

D.Favrholdt: "On the Concept of "Time"". Danish Yearbook of Philosophy
Vol 21, Kbh 1984

L.Nathan Oaklander: The Problem of time and change
<http://www.sbcc.net/academic/phil/stoa/stoa1/Oaklander.html>